

De vuurbaak van Katwijk aan Zee

door Peter Kouwenhoven

In Katwijk aan Zee staat een van de oudste vuurtorens van Nederland: een vierkante stenen vuurbaak uit 1605. Het is een van de weinige voormalige vissersvuren uit de zeventiende en achttiende eeuw die bewaard zijn gebleven. Katwijk is terecht trots op zijn vuurbaak. Helaas zijn er sterke twijfels bij het vermoeden dat in Katwijk ook een oude Romeinse vuurtoren heeft gestaan.

Eeuwenlang vormde de Rijn de noordgrens van het Romeinse rijk. Op veel plaatsen langs de Rijn werden kampementen en forten gebouwd. Waar nu Katwijk ligt bevond zich het meest westelijke militaire steunpunt. In 1520 kwam na een storm het fundament van een oud bouwwerk bloot te liggen op het strand van Katwijk. Men vermoedde dat het een Romeins fort betrof: de Brittenburg. De Katwijkers meenden ook bewijzen te hebben gevonden van het bestaan van de vuurtoren van keizer Caligula, waarover een Romeins geschiedschrijver verhaalde. Het is het oudst bekende bericht over een vuurtoren in Nederland. Maar tegenwoordig bestaat er twijfel of deze 'toren van Kalla' (Caligula), zoals de Katwijkers hem noemden, wel aan de monding van de Rijn heeft gestaan. Het lijkt veel waarschijnlijker dat de oude verhalen over

die toren betrekking hebben op de voormalige vuurtoren bij Boulogne-sur-Mer, in Frankrijk. Bovendien heeft een nieuwe opvatting post gevat dat de Brittenburg geen fort was, maar een deel vormde van de Romeinse nederzetting Lugdunum Batavorum. We zullen het nooit precies weten, want de ruïne is volledig weggespoeld door de zee. Wat blijft is de mythe van de Brittenburg.

Middeleeuws Katwijk

Het begin van de Middeleeuwen was een moeilijke periode voor de bewoners van ons land. Met het vertrek van de Romeinen had ook de beschaving zich teruggetrokken. Bovendien werd het klimaat kouder en natter. De zeespiegel rees snel. Stormen en overstromingen teisterden de kuststreken. Grote stukken land spoelden weg en neder-

Gezicht op Katwijk, 1650-1670, van Adriaen van der Kabel. Collectie Rijksmuseum.

zettingen werden verlaten. Ook de grote rivieren veranderden in deze tijd van aanzien. Door een overstroming als gevolg van stormvloed, slibde rond 860 de monding van de Rijn dicht. Op last van de bisschop van Utrecht werd er toen bij Dorestad – vlakbij het huidige Wijk bij Duurstede – een dam geplaatst, waardoor het water een zuidelijker weg ging volgen. Het Rijnwater stroomde nu via de Lek naar de Maasmond, waardoor de voor grote schepen geschikte vaarweg van Katwijk naar Utrecht te ondiep werd. De veelbelovende ontwikkeling van Katwijk werd abrupt afgebroken. Pas rond 1200 kwamen er weer tekenen van leven toen de eerste vissersgemeenschappen zich begonnen te vestigen langs de oevers van de Oude Rijn. Katwijk aan Zee bestond omstreeks 1230 slechts uit een kleine woonkern van een aantal vissershutten. Verder landinwaarts lag Katwijk aan den Rijn, waar oorspronkelijk de vismarkt was gevestigd. In 1388 werd de vismarkt verplaatst naar het inmiddels in omvang gegroeide Katwijk aan Zee. Dat dorp groeide uit tot een belangrijke vissersplaats.

Een heel oude vuurbaak

Katwijk had al sinds lange tijd een vuurbaak ten dienste van de visserij. Tijdens de Allerheiligenvloed in 1570 werd een flink stuk van de kust voor Katwijk weggeslagen, waardoor de huizen voor de Andreaskerk wegspoelden en de kerk aan zee kwam te staan. De zee kwam nu ook gevaarlijk dicht bij de vuurbaak. Met behulp van houten palen is nog geprobeerd de kust te beschermen maar dat is onvoldoende gelukt.

In een oude zeemansgids uit 1592, 'De Spieghel der Zeevaert', staat beschreven dat vanaf zee te Katwijk een scherpe kerktoren zichtbaar is en dat aan de zuidzijde

daarvan een hoge 'vierboet' aanwezig is. Waarschijnlijk was dit een stenen toren. Enkele jaren later moet deze toren zijn ingestort of afgebroken, want op 17 juni 1605 vroegen de vuurboetmeesters bij de Staten van Holland subsidie aan voor het bouwen van een nieuwe vuurbaak, meer landinwaarts. Dit verzoek werd doorgestuurd naar de 'Rekenkamer' van de Prins van Oranje die een geschikte plaats moest aanwijzen op 'des Grafelijkheids Wildernisse'. Op 3 augustus 1605 werd toestemming gegeven voor het bouwen van de nieuwe vuurbaak, tegen een jaarlijkse retributie van 24 'schellingen' en 2 'grooten', ingaande 1 mei 1606. Tevens werd de voorwaarde gesteld dat de vergraven duinen weer met helm zouden worden beplant en de duinmeier een fooi zou worden gegeven. De vuurbaak die toen gebouwd is staat nu nog aan de Katwijkse Boulevard op een geheel met stenen bedekte duintop. In de fundering ervan zijn grote kloostermoppen terug te vinden, die mogelijk afkomstig zijn van de eerste vuurbaak. De vuurbaak van Katwijk is een van de oudste nog bestaande vuurtorens in Nederland. Alleen de Brandaris uit 1594 en de kerktoren van Goedereede, die vanaf 1552 als vuurtoren heeft gediend, zijn ouder.

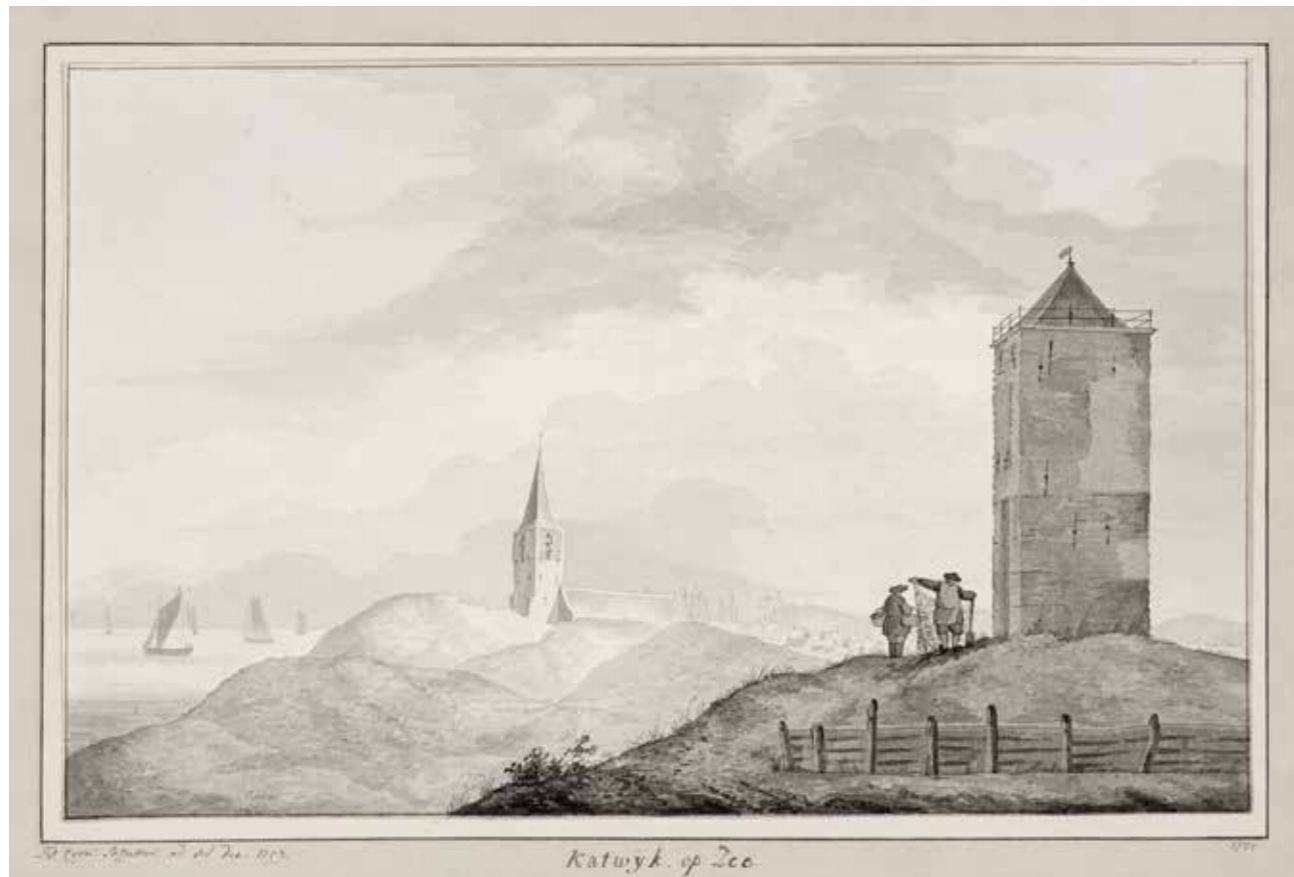
Vissersvuur

De inkomsten van de vuurboetmeesters werden in eerste instantie verkregen uit een jaarlijkse belastingheffing (vuurgeld), te betalen in vier termijnen, die op grond van een verordening van het Huis van Wassenaer werd opgelegd aan de Katwijkse schippers. Op een gegeven moment werden de inkomsten te laag omdat het aantal schepen afnam. De vuurboetmeesters hebben toen de Rekenkamer verzocht om een duit per vijftien stuivers opbrengst van de strandverkoop van de gevangen vis te mogen innen als

De Brittenburg op een kopergravure van Abraham Ortelius uit 1581. Bron: Wikimedia Commons.

De vuurbaak van Katwijk aan Zee. Tekening van Cornelis Schutter uit 1753. Beeldbank Erfgoed Leiden en Omstreken.

De vuurbaak van Katwijk aan Zee. Tekening van H. Tavenier uit 1783. Beeldbank Erfgoed Leiden en Omstreken.

vuurgeld. In 1628 gaf de Rekenkamer hiervoor toestemming.

Het licht op de Katwijkse toren was een zogenaamd visserslicht: het werd alleen ontstoken als er schepen van de eigen vloot op zee waren. Het licht kwam lange tijd van een vuur dat werd gestookt in een korf bovenop de toren. In eerste instantie werd hout gebruikt als brandstof, later kolen. De vuurtorenwachters waren vaak gepensioneerde vissers die op hun oude dag de taak op zich namen om het vuur te stoken ten dienste van hun jongere collega's op zee. Op de eerste verdieping van de toren waren slaapplekken ingericht voor de vuurtorenwachters. Op een schilderij uit de periode 1650-1670 is de vuurbaak van Katwijk afgebeeld met een puntvormig dakje en een hoge houten mast met een arm waaraan een vuurkorf hangt. Mogelijk werd onder dit dakje de brandstof bewaard. Vermoedelijk heeft dit dakje er vanaf het aller-eerste begin op gestaan en in 1753 was het er nog, valt af te leiden uit een tekening van Cornelis Schutter uit dat jaar. Dit type vuurbaak stond op meer plaatsen langs de Nederlandse kust en op tekeningen uit het begin van de zeventiende eeuw is daarop vaak een dakje te zien. Het dakje is later vervangen door een kleine lantaarn op een kegelvormige opbouw, zo blijkt uit een tekening uit 1783. Waarschijnlijk werd er een vuur gestookt in de opbouw, getuige het schoorsteentje aan de zijkant. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd de opbouw met lantaarn vervangen door een huisje met een lantaarnvormige uitbouw in de voorgevel, waarin Argandse olielampen met reflectoren werden geplaatst. Dit huisje staat nog altijd op de toren.

De toren werd in 1901 grondig gerestaureerd, waarbij de muren werden verzwakt door rondom de toren een soort mantel te bouwen. Bij de ingang van de toren is dit duidelijk te zien: de deur zit een eindje naar binnen.

Bomschuiten

Omdat je langs de Hollandse Noordzeekust geen natuurlijke havens hebt en het ook moeilijk is om ze daar aan te leggen, moesten de vissers wat anders verzinnen. Ze ontwikkelden een vissersschip met een platte onderkant, die gewoon op het strand getrokken kon worden: de 'pink' en later de grotere en nog plattere 'bomschuit'. Deze schepen werden vlakbij het strand gebouwd en door paarden het water ingetrokken. Na een reis op zee moesten ze ook weer met paardenkracht op het strand worden gesleept. De aangevoerde platvis en rondvis werd op het strand uitgeladen en daar ter plekke verkocht. Deze verkoop vond plaats bij afslag en stond onder stedelijk toezicht. Wanneer de vissersvloot thuiskwam was het een drukte van belang op het strand. De 'bom' was een plomp en traag zeilschip maar zeer stabiel en hij bood de vissers veel werkruimte op het dek. Om afdrijven tijdens het vissen te voorkomen waren zijzwaarden aangebracht. Dit type schip heeft de vissers lange tijd ten dienste gestaan maar toen IJmuiden in 1896 en vervolgens ook Scheveningen in 1904 een eigen haven kregen, werd een ander tijdperk ingeluid. Ook schepen

De vuurbaak omstreeks 1850 op een tekening van W.A. van Deventer. Collectie Rijksmuseum.

zonder platte bodem konden toen worden ingezet. De bom werd daarom in korte tijd verdrongen door de veel rankere en snellere logger.

In Katwijk kwamen de laatste bomschuiten tot ongeveer 1912 op het strand aan land. Met het verdwijnen van de bomschuit verloren de vuurbaak en de daarbij behorende seinmast hun functie. Katwijk had immers louter een vissersvuur; als verkenninglicht voor de scheepvaart op de Noordzee had het geen betekenis, terwijl dat bij de andere vissersplaatsen wel het geval was. Het licht op de Katwijkse vuurbaak brandde in 1916 voor het laatst. De Katwijkse vissers waren inmiddels uitgeweken naar de haven van IJmuiden, van waaruit ze met loggers op haring bleven vissen. Ze brachten de vis nog wel naar de visafslag in Katwijk.

Rederijvereniging

In 1899 werd de 'Katwijkse Reederijvereniging Vuurbaak' opgericht, met als doel het brandend houden van de olielampen van de Katwijkse vuurbaak. De vereniging kreeg de vuurbaak in handen toen de eigenaar, Baron van Wassenaar, afstand deed van zijn erfpacht. De rederij zorgde niet alleen voor de vuurbaak maar richtte ook een visafslag voor gezouten haring op, hield zich bezig met loononderhandelingen, haringprijzen en het beheer van het 'wantveld', waar de visnetten gedroogd en geboet werden. In 1901 zette de vereniging een arbeids-

De vuurbaak omstreeks 1900, vlak voor een restauratie. In het 'Skuytegat' liggen bomschuiten.

De vuurbaak vlak na de restauratie van 1901, waarbij er een nieuwe mantel om de toren is gebouwd.

ongeschiktheidsregeling op voor zieke of gehandicapte vissers. In 1928 verkocht de rederijvereniging de vuurbaak aan de gemeente Katwijk.

Vanaf de zeventiger jaren van de twintigste eeuw kwam de Katwijkse visserij in een neergaande trend. De visstand daalde waardoor er beperkende maatregelen voor vissers van kracht werden. De haringafslag verloor in de jaren tachtig zijn functie door de introductie van diepvries-hektrawlers. Op 24 juli 1990 werd voor het laatst haring verhandeld op de Katwijkse visafslag en in 2001 werd de rederijvereniging officieel opgeheven. Het archief van de rederijvereniging is overgegaan naar het Katwijkse Museum.

Oorlogsjaren

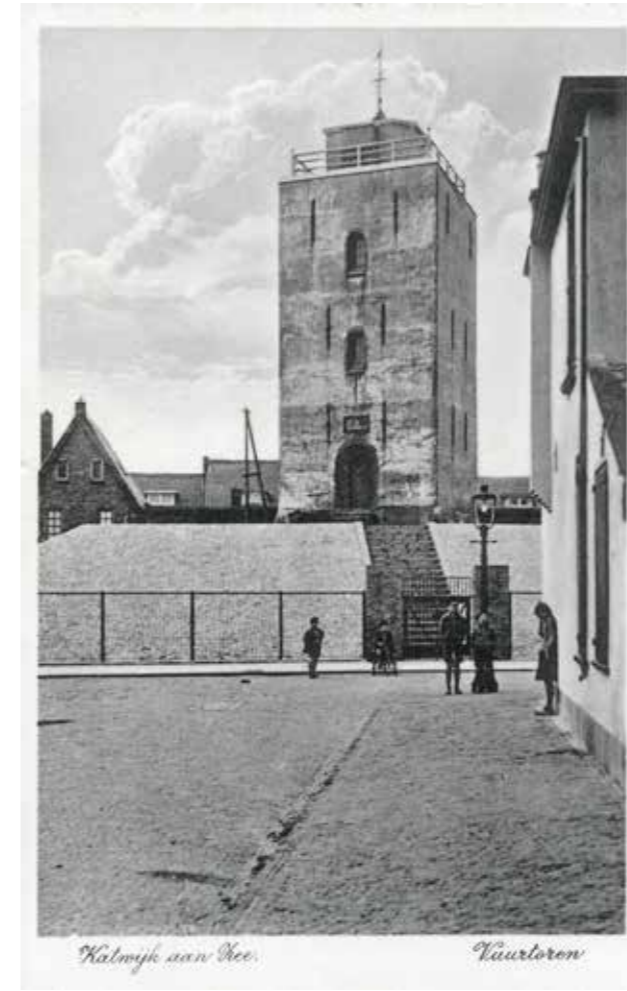
Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de vuurbaak van Katwijk door de Koninklijke Marine als uitkijkpost gebruikt. Het bouwwerk werd toen permanent bemand door drie matrozen. Ook de seinmast deed toen nog dienst. In de jaren dertig werden om de vuurbaak heen veel nieuwe huizen gebouwd. De toren werd in die periode gebruikt voor de opslag van gist.

Tijdens de mobilisatie voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog werd de toren bemand door militairen die er een mitrailleurpost inrichtten. In 1942 verklaarde de

Duitse bezetter het Katwijkse strand tot 'Sperrgebiet'. In de duinen en langs de boulevard verzezen bunkers en een grote muur van beton, als onderdeel van de zogenaamde Atlantikwall, een 5.000 km lange verdedigingslinie tussen de Noordkaap en de Frans-Spaanse grens.

Op last van de Duitsers stuurde de burgemeester op 23 april 1942 ongeveer 110 gezinnen aan de Katwijkse Boulevard een brief, waarin werd meegedeeld dat zij op zeer korte termijn de opdracht konden krijgen om binnen vierentwintig uur hun woning te ontruimen. Binnen enkele dagen moesten zij daarom hun inboedel weghalen en andere huisvesting zien te vinden. In een later stadium werden ook de direct achter de Boulevard gelegen straten tot verboden gebied verklaard en werd een begin gemaakt met de sloop van de huizen in die straten. De Duitsers wilden hiermee een vrij schootsveld creëren om zich goed te kunnen verdedigen bij een eventuele landing van de geallieerden. Zo kwamen ook de pas gebouwde woningen rond de vuurbaak vroegtijdig aan hun einde. De vuurbaak, de Andreaskerk (zonder toren), Villa Allegonda (het latere hotel Savoy) en het Zeehospitium mochten blijven staan.

Uiteindelijk moesten meer dan vijfduizend personen (een kwart van de bevolking) tijdens de oorlog Katwijk

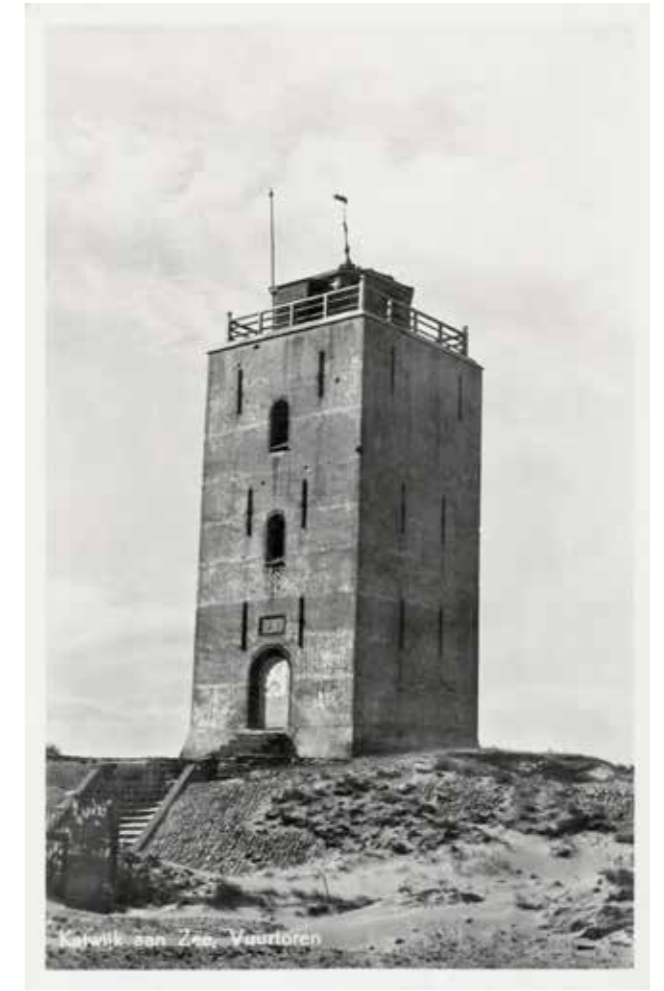
Zicht vanuit de Vuurbaakstraat omstreeks 1940. Op de achtergrond is de nieuwbouw uit de jaren dertig te zien.

verlaten. Een deel van hen, veelal de ouderen, kwam in het oosten van het land terecht en ontsnapte daardoor aan de hongerwinter. Werklozen uit het oosten van ons land verhuisden in omgekeerde richting. Zij werden in het westen geïnterneerd en ingezet voor de bouw van de metersdikke betonnen muur langs de boulevard.

Na de oorlog is jarenlang gewerkt om alle bunkers en bijbehorende infrastructuur te verwijderen. Een deel daarvan werd onder het zand geschoven, terwijl de betonnen muur werd begraven onder de huidige Boulevard. Aan de noord- en westzijde van de vuurtoren werd ruimte overgelaten voor het Vuurbaakplein.

De naoorlogse periode

Na de oorlog werd de toren verhuurd aan een kunsthandel, die de toren als bezienswaardigheid exploiteerde en daarin souvenirs en kleine kunstvoorwerpen verkocht. Vanaf 1968 wordt de vuurtoren ieder zomerseizoen door vrijwilligers van het Genootschap Oud Katwijk opengesteld voor publiek. In de toren geeft een kleine expositie een beeld van het visserijverleden van Katwijk. Vanaf de omloop van de toren heeft men een prachtig uitzicht over het dorp. Sinds 1980 staat 's zomers op het plein voor de vuurbaak

De vuurbaak vlak na de Tweede Wereldoorlog, met schietgaten in de voorgevel.

de voormalige garnalenschuit KW88 'Zorg en Hoop'. Het is een in 1913 gebouwde bomschuit, de enige in Nederland die bewaard is gebleven.

In 1989 werd de toren opnieuw gerestaureerd: een ingrijpende opknabbeurt waarbij onder meer een nieuwe balustrade is geplaatst en de ijzeren muurankers zijn vervangen door roestvrijstalen exemplaren. In 2005 werd het 400-jarig jubileum van de vuurbaak gevierd. Ter gelegenheid daarvan is gedurende de zomermaanden de toren voorzien geweest van graffiti kunst nadat het monument eerst was ingepakt met krimpfolie. De laatste renovatie vond plaats in 2010. De toren is momenteel in goede staat en kan nog jaren getuigen van het boeiende visserijverleden van Katwijk aan Zee.

Bronnen:

- Peter Kouwenhoven, 2010. Vuurtorens, lichtscheppen en kapen. Nautisch erfgoed van Nederland.
- Kees van Hamersveld, 2017. Vuurtorens op de kaart. Uitgave in eigen beheer.
- Sandra Kornet-van Duijvenbode (onder redactie van), 2001. Vuurbaak dooft het licht. Geschiedenis van een eeuw rederijvereniging.
- www.katwijkmuseum.nl
- www.canonvankatwijk.nl
- zwart-witfoto's en ansichtkaarten: archief van wijlen Henk Huis.